

Araştırma Makalesi/ Research Article

**Osmanlı Devleti’nden Erken Türkiye Cumhuriyeti’ne
İstanbul’da Kızıl Hastalığı Üzerine Bir İnceleme (1880-
1930)**

Ayşe Erkmen* – Nevim Tüzün - Osman Erkmen*****

(ORCID: 0000-0003-1157-0714 / 0000-0002-7554-4788 / 0000-0001-9113-9638)

Makale Gönderim Tarihi

27.04.2025

Makale Kabul Tarihi

16.05.2025

Atf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Erkmen, A., Tüzün, N., Erkmen, O. “Osmanlı Devleti’nden Erken Türkiye Cumhuriyeti’ne İstanbul’da Kızıl Hastalığı Üzerine Bir İnceleme (1880-1930)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/ Özel Sayı: Vakanüvis 10. Yıl Özel Sayısı (Special Issue for the Decennial of Vakanüvis), (2025): 480-514.

APA: Erkmen, A., Tüzün, N., Erkmen, O. (2025). Osmanlı Devleti’nden Erken Türkiye Cumhuriyeti’ne İstanbul’da Kızıl Hastalığı Üzerine Bir İnceleme (1880-1930). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (Özel Sayı: Vakanüvis 10. Yıl Özel Sayısı (Special Issue for the Decennial of Vakanüvis)), 480-514.

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Türkiye, aerkmen@gantep.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Gaziantep University, Rectorate, Department of Atatürk’s Principles and the History of Revolution, Türkiye.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, nevimtuzun@ardahan.edu.tr.

Assist. Prof. Dr., Ardahan University, Faculty of Humanities and Literature, Department of History, Türkiye.

*** Prof. Dr., İstanbul Okan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Türkiye, osman.erkmen@okan.edu.tr.

Prof. Dr., İstanbul Okan University, Faculty of Health Sciences, Department of Nutrition and Dietetics, Türkiye.

Öz

Kızıl hastalığı, son birkaç yüzyılda tanımı ve tedavisi açısından önemli ölçüde gelişme gösteren bulaşıcı bir hastalıktır. Epidemik salgın halini 17. yüzyıl başlarında aldığı belirlenen kızıl hastalığı, zamanla küresel nüfusta oldukça yaygın ve yüksek ölüm oranlarıyla kendini göstermiştir. İstanbul’da kızıl hastalığının yaygınlığı ile ilgili literatürde araştırmalara rastlanmamış ve bu konuyla ilgili arşiv belgeleri de araştırılmamıştır. Araştırmada kızıl hastalığının İstanbul’da Osmanlı ve *Erken* Türkiye Cumhuriyeti toplumunu nasıl etkilediği, kızıl hastalığı yaygınlığının ve hastalığın kontrolüne yönelik alınan tedbirlerin neler olduğu sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır. Kapsamlı bir literatür çalışması yapılmıştır. Sonrasında 1880-1930 yılları arasında Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinde İstanbul’da kızıl hastalığı ile ilgili arşiv taraması yapılmıştır. Tarama sonucunda Osmanlı Arşivi’nden 70 adet, Cumhuriyet Arşivi’nden ise 9 adet belge tespit edilmiştir. İncelenen belgelerde kızıl hastalığının İstanbul’un birçok yerleşim yerinde ve okullarda yaygın olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde İstanbul’da belirlenen kızıl hastalığı sayısı 350 olup, bunlardan 39 (%11,1)’u ölmüştür. Erken Türkiye Cumhuriyeti döneminde kızıl hastalığı sayısı 8 olarak belirlenmiş olup bunlardan biri hayatını kaybetmiştir. Kızıl hastalığının özellikle okul gibi çocukların bulunduğu yerlerde hızla salgına dönüştüğü ve çocuklarda ölümlerin sık görüldüğü belirlenmiştir. Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinde salgın hastalıklardan korunmada okul, iş yeri, ev ve yaşamın her alanında ilk önlemin hijyen ve dezenfeksiyon işlemlerine uymak olduğu belirlenmiştir. Hastalık süresince hastanın diğer bireylerle teması kesilerek izolasyon uygulanarak hastalığın yayılması önlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geç Osmanlı Dönemi, Kızıl Hastalığı, Salgın Hastalık.

A Study on Scarlet Fever in İstanbul in the Ottoman Empire and the Early Turkish Republic (1880-1930)

Abstract

Scarlet fever is a contagious disease that has undergone significant developments in its definition and treatment in the last few centuries. Scarlet fever, which was determined to have reached epidemic outbreak status in the early 17th century, has become quite widespread in the global population over time, with high mortality rates. No studies have been found in the literature on the prevalence of scarlet fever in İstanbul, and no archive documents have been investigated on this subject. The study attempts to answer how scarlet fever affected the Ottoman and early Turkish Republic societies in İstanbul, the prevalence of scarlet fever, and the measures taken to control the disease. A comprehensive literature study was conducted. Afterwards, an archive search

was conducted in the Ottoman and Republican Archives between 1880 and 1930 on scarlet fever in Istanbul. Because of the search, 70 documents were identified from the Ottoman Archives and 10 from the Republican Archives. The documents examined determined that scarlet fever was widespread in many residential areas and schools in Istanbul. The number of scarlet fever cases identified in Istanbul in the Ottoman Empire was 350, of which 39 (11.1%) died. The number of cases of scarlet fever in the Republic of Turkey was determined to be eight, and one of them lost their life. It was determined that scarlet fever quickly turned into an epidemic, especially in places where children were present, such as schools, and that deaths were common in children. It was determined that the first precaution in protecting against epidemic diseases in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey was to comply with hygiene and disinfection procedures in schools, workplaces, homes, and all areas of life. During the disease, the patient was prevented from contacting other individuals and isolation was applied, and the spread of the disease was tried to be prevented.

Keywords: Late of Ottoman Empire Period, Scarlet Fever, Epidemic.

Giriş

Tarih boyunca çeşitli bulaşıcı hastalıklar salgın haline dönüşerek insanoğlunun korkulu rüyası olmuş ve milyonlarca insan bu salgınlar esnasında ölmüştür. Dünya tarihinde salgın hastalıklar denildiğinde hiç şüphesiz bunların başında çiçek, veba, kolera, tifüs, tifo, grip vb. hastalıklar gelmektedir. Ancak söz konusu hastalıkların dışında bulaşıcı hastalıklardan olan “Kızıl” da bazı dönemlerde salgın haline dönüşmüştür.¹

Kızıl hastalığı; genellikle 2-7 yaş arasındaki çocuklarda görülen bulaşıcı ve döküntülü bir enfeksiyon hastalığıdır. Kızıl, *beta hemolitik streptokok* isimli bir mikroorganizmanın öksürük, aksırık ve konuşma sırasında ağızdan fırlayan tükürük damlacıkları yoluyla kişiden kişiye bulaşır. Hastalığın kuluçka dönemi 3-5 gün arasında olup, bu süreçte ateş 39-40 dereceye yükselir. Kişide boğaz ağrısı, lenf düğümlerinde büyüme, kas ve baş ağrısı görülmekle birlikte; deri üzerinde nokta şeklinde kırmızı döküntüler başlar ve hastanın dili çilek yüzeyini ²

¹ Enver Ören "Salgın", *Sağlık Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, C:2, s.474.

² Bu nedenle hastalık bazen “Çilek dili” olarak tanımlanmıştır.

anımsatan bir görünüme sahip olur. Kadınlara oranla erkekleri daha çok tehdit eden kızıl hastalığı, çoğunlukla kış mevsiminde görülmektedir. Kızıl hastalığını geçiren bir kişinin hastalığa tekrar yakalanma olasılığı çok düşük olmakla birlikte yakalanması da söz konusu olabilmektedir³.

İlk kızıl hastalığı 16. yüzyılda Almanya'da belirlenmiş, hastalığın epidemik salgın hali 17. yüzyıl başlarında kaydedilmiştir. Klasik tanımı ilk olarak 1676 yılında İngiliz Doktor Thomas Sydenham tarafından yapılan kızıl hastalığı, 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da yaygın olarak görülmüştür.⁴ Kuzey Amerika'da 1520 ile 1899 arasında 4 kızıl hastalığı salgını yaşanmıştır.⁵ Kızıl hastalığı, 1827 yıllarında Almanya'da ciddi sayıda ölümlere neden olmuştur.⁶ 1820 ile 1880 yılları arasında dünya çapında kızıl hastalığı salgınlarının yaşandığı ve Avrupa ile Kuzey Amerika'da çok sayıda salgın meydana geldiği belirtilmiştir.⁷ Öyle ki, sadece İngiltere'de 1863 yılında 30.000'den fazla.⁸ Prusya'da ise 1900 yılında 12.039 kişi kızıl hastalığından ölmüştür.⁹ 1858-1859'daki kızıl salgını Massachusetts'i derinden etkilemiş ve bu salgında, %95'i 15 yaşındaki çocuklar olmak üzere 2089 kişinin ölümüne neden olmuştur.¹⁰

Bulaşıcı ve ölümcül olan kızıl hastalığı, tarihte salgın halini alarak binlerce insanın ölmesine neden olmuştur. 19. yüzyılda sanayileşme ile birlikte ulaşım imkanlarının artmasına paralel olarak salgın hastalıkların yayılması hızlanmış, bu durum tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı

³Melis Merttürk, "Bildirimi Zorunlu Bazı Bulaşıcı Hastalıkların Mevsimsel Prevalansı ve Kronobiyolojisi", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 41; Enver Ören "Kızıl" *Sağlık Ansiklopedisi*, Cilt:2, s. 350; Dilek Yılmaz Ciftdoğan, Ünal Sarıkabadayı ve Selda Aslan, "Hepatit ve Hidropik Safra Kesesinin Nadir Nedeni: Kızıl", *J Pediatr Inf.* 2015; 9: 130-3, S130.

⁴ Swedlund, Donta, *a.g.m.* 2009, ss.159-177.

⁵ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*. Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2005, Sayı: 104.

⁶John Davy Rolleston. "The History of Scarlet Fever", *British Medical Journal*, 2 (3542), 1928, ss. 926-929.

⁷Alan C. Swedlund, Alison K. Donta, "Scarlet Fever Epidemics of the Nineteenth Century: A Case of Evolved Pathogenic Virulence?", *Human Biologists in the Archives, Herring, D.A., Swedlund, A.C.*, Cambridge: University Press, 2009, ss.159-177.

⁸ John Davy Rolleston. "The History of Scarlet Fever", *British Medical Journal*, 2(3542), 1928, ss.926-929.

⁹Hugo Braun, Ziya Öktem, *Mikrobiyoloji ve Salgınlar Bilgisi*, No: 103, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 103, 1944.

¹⁰Swedlund, Donta, *a.g.m.* 2009, ss.159-177.

Devleti’nde de yaşanmıştır.¹¹ Öyle ki kızıl hastalığı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nde de salgınlar halinde görülmüştür.

Bu çalışmada da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi’nde yer alan belgeler ışığında; Osmanlı Devleti’nde ve erken Türkiye Cumhuriyeti döneminde (1880-1930) İstanbul’da kızıl hastalığı, hastalığın İstanbul halkına etkileri ve hastalığın yayılmasına karşılık alınan önlemler ele alınacaktır. Çalışmaya başlamadan önce konuya dair kapsamlı bir literatür çalışması yapılmıştır. Sonrasında 1880-1930 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda; Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi’nde söz konusu yıllar arasında arşiv taraması yapılmıştır. Bu bağlamda başta “kızıl” kelimesi olmak üzere; halk ağzında kullanılan “iskarlatin”, iskarlatin”, “skarlatin”, “çiçek dili” ve “kırmızıye” kelimeleri ile hastalığa dair belgelere ulaşmaya çalışılmıştır. Tarama sonucunda Osmanlı Arşivi’nden 70 adet, Cumhuriyet Arşivi’nden ise 9 adet belge tespit edilmiştir. Tespit edilen tüm belgeler çalışmaya dahil edilmiştir. Ulaşılan belgeler günümüz Türkçesine transkribe edilmiş ve içeriklerine göre tasnifi yapılmıştır. Ardından literatür taraması sonucu elde edilen belgelerle desteklenerek çalışmanın

Osmanlı Devleti’nde Kızıl Hastalığı

Osmanlı İmparatorluğu’nda İstanbul’da kızıl hastalığını belirten toplam belge sayısı 70 (%86,6) iken, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarına ait 9 (%11,4) bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nde kızıl hastalığına ait ilk belge 1923 yılına aittir. Osmanlı İmparatorluğu’nda 31 (%44,3) belgenin okullarda görülen kızıl hastalığı ile ilgili olduğu belirlenirken, 39 (%55,7) belgenin yerleşim yerleriyle ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nde İstanbul’da belirlenen kızıl hastalığı vaka sayısı 350 olup, bunlardan 39 (%11,1)’u ölmüştür. Bu sayı çocuk ve erişkin olarak ayrıldığında, kızıl hastası olan çocuk sayısı 332 (%94,9) olarak belirlenmiş ve bunlardan 38

¹¹Sümeyye Gider, Zeynep Gül Ünal, “Geç Osmanlı Dönemi İstanbul Koruyucu Sağlık Kurumları ve Pendik Bakteriyolojihane-i Baytari Binası”, *Dicle Üniversitesi 1. Uluslararası Mimarlık Sempozyumu.*, Diyarakır: 3-4 Ekim 2018, ss.1827-1846.

(%11,4)'i ölmüştür. İstanbul'da sadece 18 (%5,1) erişkinde kızıl hastalığı tespit edilmiş ve yetişkinlerden sadece biri (%5,6) ölmüştür. Bu oranlar küresel olarak %15-20'dir.¹² 1850 ile 1910 yılları arasında Massachusetts'teki dört kasabada kızıl hastalığından 227 ölüm bildirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda kızıl hastalığına dair 9 belgeye rastlanmıştır, bunlar 1923-1923-1926 yılları arası tarihlidir. 4 yıllık bir sürede hastalığa yakalananların sayısı 10 olarak tespit edilmiştir ve bunlardan 3 (%30,0)'ü ölmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda kızıl hastalığına dair ilk belgeye Osmanlı arşivinde 3 Ocak 1853 tarihli belgede rastlanmıştır. Bu belgede, Avusturya'da kızıl hastalığı salgını olduğu, hastalığın Avusturya'dan İşkodra iline bulaşmaması için gerekli tedbirlerin alındığı fakat kızıl hastalığının kısa sürede yayıldığı, ölümlere neden olduğu ve hastalığın ekseriye çocukları etkilediği belirtilmiştir.¹³

Osmanlı Döneminde İstanbul'da Bulunan Yerleşim Yerlerinde Kızıl Hastalığı

Kızıl hastalığı, İstanbul'un birçok yerleşim yerinde görülmüştür. 16 Temmuz 1889 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Pangaltı'da (Şişli) birbirine bitişik iki evdeki çocukların birinde kızıl diğerinde tifo hastalığı görüldüğü belirtilerek, hastalıkların yayılmasını önlemek için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.¹⁴ 30 Temmuz 1889 tarihinde Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Ereğli Mahallesi sakinlerinden Muhacirin Komisyonu Muhasebe Kalemî Katibi Niyazi Efendi'nin yedi yaşındaki Fehmi'nin kızıl hastası olduğu; hastanede tedavisine başlandığı, hastalığın yayılmaması için ev ve hastanede izolasyon tedbirlerinin alındığı belirtilmiştir.¹⁵ 20 Ağustos 1889 tarihli belgede; Toptaşı Mahallesi ile Hacıbayram Haftani Mahallesi'nde 5 kız ve 5 erkek çocuğun kızıl hastalığı tedavilerinin yapılmakta olduğu ve salgının yayılmasının önlenmesi için gerekli sağlık tedbirlerinin alınmasının istendiği belirtilmiştir. İncelediğimiz arşiv

¹² Swedlund, Donta, a.g.m. 2009, ss.159-177.

¹³ Erkmen, Tüzün, Erkmen, a.g.m. 2024, p.4.

¹⁴ BOA. DH.MKT. 1639-17/ H-18-11-1306 (16.07.1889).

¹⁵ BOA. DH.MKT. 1644-114/ H-03-12-1306 (31.07.1889).

belgelerinden diğer salgın hastalıklarda olduğu gibi devlet yetkililerinin kızıl hastalığının yayılmasını önlemek için tedbirler aldıkları ve hastalığın yayılmasını önledikleri belirlenmiştir. Osmanlı Devleti yerleşim yerlerinde, kızıl hastalığının 20. Yüzyılın başlarında da az da olsa görüldüğünü söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde kızıl hastalığının aile içinde ve yerleşim yerlerine yayılmasının önlenmesi için de tedbirler alınmıştır. 28 Aralık 1889 tarihli belgede; İstanbul'da 13 günde kızıl hastalığından 9 kişinin öldüğü, ailelerin sakin olması gerektiği, ölenlerin eşya ve giysilerinin yakılması ve mahalledeki okulların tatil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Söz konusu durum Şehremaneti, Zaptiye, Tıbbiye, Adliye ve Maarif Nezaretleri ile de paylaşılmıştır.¹⁶ 2 Ocak 1890 tarihli belgede, Galata, Üsküdar ve Eyüp semtlerinin bazı mahallelerinde kızıl hastalığı seyrinin arttığı ve salgın halini aldığı belirtilmiştir.¹⁷ 8 Nisan 1890 tarihinde Şehremaneti ve Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Hasköy'ün Abdüselam Mahallesi'nde Şeyh Halid Efendi'nin 6 yaşındaki oğlu Salim ile Ali Efendi'nin 2,5 yaşındaki iki erkek çocuğun beş gündür kızıl hastalığından muzdarip oldukları ve bunun için gerekli tedbirlerin alınmasının sağlık yetkililerinden istendiği belirtilmiştir.¹⁸ 27 Kasım 1890 tarihli belgede, Büyükdere ve Hasköy kasabasında kızıl hastalığı ile ilgili mücadele için gereken sağlık tedbirlerinin alınması gerektiği belirtilmiştir.¹⁹ 21 Mayıs 1893 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; İstanbul'da çocuklarda görülen kızıl hastalığına karşı gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir.²⁰ 13 Eylül 1901 tarihli belgede de Varda köyünde kızıl hastalığının sürdüğü ve hastalığa karşı gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir.²¹ 29 Ekim 1901 tarihli belgede ise; Erenköy'de çocukların 10 gündür kızıl hastalığına yakalandıkları ve belediyenin bu konuda uyarıldığına dikkat çekilmiştir. ²² 7 Nisan 1902 tarihli

¹⁶ BOA. DH.MKT. / 1685-54. / H-05-05-1307 (28.12.1889).

¹⁷ BOA. Y.PRK.ASK. / 59-62/ H-10-05-1307 (02.01.90).

¹⁸ BOA. DH.MKT. / 1716-61/ H-16-12-1306 (13.08.1889).

¹⁹ BOA. DH.MKT. /1785-95/ H-14-04-1308 (27.11. 1890).

²⁰ BOA. DH.MKT. / 50-16/ H-12-11-1310 (28.05.1893).

²¹ BOA. MF.MKT. / 2531-140/ H-29-05-1319 (13.09.1901).

²² BOA. DH.MKT. / 2549-65/ H-16-07-1319 (29.10. 1901).

belgede, İstanbul'un Pendik Köyü'nde kızıl hastalığı tespit edildiği belirtilmiştir.²³

Osmanlı Devleti, kızıl hastalığının İstanbul'da yayılmasını önlemek için yerleşim yerlerinde ve evlere yönelik karantinalar uygulanmıştır. 16 Haziran 1889 tarihli belgede, Mirgün'de çocukları kızıl hastası olan iki iki saray kilercisinin ve başka bir ailenin işe gitmemeleri ve ailelerin misafir kabul etmemesi ile ilgili karantina uygulanması gerektiği belirtilmiştir. 8 Temmuz 1889 tarihli belgede ise; kızıl hastalığına yakalanan söz konusu ailenin çocuklarının iyileşmesinden ötürü, hastaların evlerindeki karantinanın kaldırıldığı belirtilmiştir.²⁴ 6 Aralık 1890 tarihinde Çatalca Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıda da; Büyükçekmece ve Çatalca kasabalarında kızıl hastalığı nedeniyle ilgili yerlerde karantina uygulanması gerektiği belirtilmiştir.²⁵

Osmanlı Devleti'nde yerleşim yerlerinde Müslüman Gayrimüslim ayrıt etmeksizin kızıl hastalığı görüldüğünde hemen sağlık görevlisi görevlendirerek hastalığın yayılmasını önlemeye çalışılmıştır. 11 Haziran 1889 tarihli belgede, Mirgün'de iki çocuğun kızıl hastası olduğu, tedavi için yabancı uyruklu Dr. Karnpenaki adlı doktorun görevlendirildiği belirtilmiştir.²⁶ 23 Haziran 1889 tarihli belgede, Mirgün'de ve Yeniköy civarında görülen ve çocukların ölümüne neden olan kızıl hastalığının tedavisi için devamlı görev yapacak iki doktorun görevlendirildiği belirtilmiştir. Ancak ihtiyaç duyulan doktorun işe her gün gitmemesi nedeniyle şikâyetçi olunduğu ve bu duruma karşı tedbir alınması gerektiğine dikkat çekilmiştir.²⁷ 29 Temmuz 1889 tarihli belgede, Mirgün'de ve Yeniköy civarında görülen kızıl hastalığının tedavisi için görevlendirilen Doktor Esad Arif ve Mustafa Efendilere yüzer kuruş yevmiyelerinin ödenmesinin yapılacağı ve iki doktorun hastalık tamamen yok edilinceye kadar gece gündüz çalışacakları ifade edilmiştir.²⁸ Zira 5 Eylül 1896 tarihinde Şehremaneti'ne gönderilen bir yazıda; Hasköy'de uzun süredir kızıl hastalığı görüldüğü ve bu nedenle

²³ BOA. MF.MKT./619-17/ H-28-12-1319 (07. 04. 1902).

²⁴ BOA. DH.MKT/1629-4/ H-17-10-1306 (16.06.1889); BOA. DH.MKT . /1639-17/ H-18-11-1306 (16.07.1889).

²⁵ BOA. DH.MKT/. 1789-48/ H-23-04-1308 (06.12.1890).

²⁶ BOA. Y.PRK.ŞH./3-27//H-12-10-1306 (11.06.1889).

²⁷ BOA. DH.MKT. / 1630-118/ H-24-10-1306 (23.06.889).

²⁸ BOA. DH.MKT./ 1643-110/ H-01-12-1306 (29.07.1889).

karantina uygulandığı belirtilmiştir. Yazının devamında karantina süresinin dolduğu belirtilerek buradaki tüm mekteplerin açılmak istendiği, ancak mekteplerin açılabilmesi için salgının Hasköy’de kalkıp kalmadığının araştırılması istenmiştir.²⁹ 23 Ocak 1898 tarihli belgede, İstanbul’da kızıl bulaşıcı hastalığının engellenmesi için zaruri tedbirlerin alınması gerektiği ve doktorların belediyelerde görevlendirildiği belirtilmiştir. Hastalığın görüldüğü mahallelerde belediyenin yaptığı temizliğin yetersiz olduğu ve yeterli personelin işe alınması gerektiği rapor edilmiştir.³⁰

Osmanlı Devleti’nde topluma sağlık hizmeti verilmesi devletin asli görevi değildi. Bu nedenle halk, sağlık hizmetini çoğunlukla ücret karşılığında serbest çalışan hekimlerden alıyordu.³¹ Ancak özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul’un bazı semtlerinde halkın ekonomik gücünün yetersiz olmasından dolayı devlet yetkililerinin bazı hizmetleri ücretsiz olarak verdiği anlaşılmaktadır. 24 Ağustos 1901 tarihinde Şehremaneti’ne gönderilen yazıda da; Erenköy’de kızıl salgınının sürdüğü, gerekli tedbirlerin alınarak Erenköy’de devamlı kalacak bir doktorun görevlendirilmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir.³² 17 Mayıs 1890 tarihli belgede, fakir insanların ağırlıklı olarak yaşadığı Yedikule’de kızıl hastalarının tedavi masraflarının ödeyemeyecek durumda oldukları, hastalığın tedavilerinin ücretsiz yapılması için mahalleye dört doktor görevlendirildiği ve bu bağlamda gerekli önlemlerin alınmasının gerektiği belirtilmiştir.³³ 20 Mayıs 1890 tarihli belgede, Yedikule’de görülen kızıl hastalığının tedavisi için görevlendirilen doktorların gerekli muayene ve tedavilerinin ücretsiz yapması ve doktorlara yapılacak ödemelerin belediye tarafından karşılanması gerektiği ifade edilmiştir.³⁴ Öte yandan bu semtteki hastalara ilaçların da ücretsiz verileceği vurgulanmıştır.³⁵

²⁹ BOA. MF.MKT. /334-50/ H-14-04-1314 (22.09. 1896).

³⁰ BOA. DH.MKT./ 2087-85/ H-29-08-1315 (23.01. 1898).

³¹ Erkmen, Tüzün, Erkmen, *a.g.m.*2024, s.8.

³² BOA. DHMKT. / 2525-131 /H-10-05-1319 (25.09.1901).

³³ BOA. DH.MKT. /1724-57/ H-27-09-1307 (17.05. 1890).

³⁴ BOA. DH.MKT. /1724-115/ H-30-09-1307 (20.05.1890).

³⁵ BOA. DH.MKT. /1728-102/ H-15-10-1307 (04.06.1890).

Bilindiği gibi Osmanlı topraklarında, özellikle İstanbul'da Gayrimüslim vatandaşlar nüfusun önemli bir kısmını teşkil etmekteydi. İncelenen arşiv belgeleri kızıl hastalığının Gayrimüslim vatandaşlar arasında da yayıldığını göstermiştir. 22 Ağustos 1887 tarihli bir arşiv belgesinde, Büyükkada'yı gezmek için Atina'dan gelen ve Çakomi Otelinde kalmak isteyen bir ailenin çocuklarının (3 çocuk) kızıl hastası olduğu için otel çalışanlarınca otele kabul edilmedikleri ve bunun üzerine ailenin Ada'daki akrabalarının evinde misafir olduklarının tespit edildiği, bu ailenin tedavisi için gerekenlerin yapılmasına karar verildiği belirtilmiştir. Yazıda ayrıca hastaların iyileşmesinden sonra otelde kalabilecekleri ve Ada'yı gezebileceklerine yer verilmiştir.³⁶ Osmanlı Devleti kızıl hastalığına karşı tedbirleri günün koşulları ne gerektirdiyse almış olsa da İstanbul'un bazı yerleşim yerlerinde ölüm vakalarının da yaşandığı belirlenmiştir. İstanbul'un yerleşim yerlerinde ilk ölüm vakasının Mirgün'de Haziran 1889 tarihinde yaşandığı görülmektedir. 13 Ağustos 1889 tarihinde Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Samatya ve Yenimahalle'de kızıl hastalığı görüldüğü, Samatya Mahallesi'nde ikisi 5 yaşlarında, biri 2 yaşında ve birisi de 7 yaşında olan Gayrimüslim dört erkek çocuğunun kızıl hastası olduğu, hastaların tedavilerinin yapılması ve mahallelerde sağlık tedbirlerinin alınması istenmiştir.³⁷ 17 Ekim 1889 tarihinde Sıhhiye Nezareti'ne gönderilen yazıda ise; Üsküdar Selamsız Mahallesi Papası Sokağı'nda ikamet eden ve kızıl hastalığından hastanede ölen Abraham'ın gömülerek konuyla ilgili ailesine bilgi verildiği belirtilmiştir.³⁸ 28 Ekim 1889 tarihinde Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Üsküdar'ın İcadiye Mahallesi'nin Kayıkçı Şöhret Sokağı'nda ikamet eden Kuyumcu Avadis ailesinden 3 çocuğun kızıl hastası olduğu ve durumun belediye sağlık ekiplerine bildirildiği belirtilmiştir.³⁹ Osmanlı Devleti'nde kızıl hastalığı sonrasında hastaların eşyaları gerektiğinde yakıldığı ve evlerin badanalandığı belirlenmiştir. 20 Kasım 1889 tarihinde Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Üsküdar'ın İcadiye Mahallesi'nde Ermeni milletinden 5 çocuğun kızıl hastası olduğu ve çocuklar için gerekli sağlık tedbirlerinin alınması istenmiştir.⁴⁰ 15

³⁶ BOA. DH.MKT./1441-53/ H-02-12-1304 (22.08.1887).

³⁷ BOA. DH.MKT. /1647-133/ H-16-12-1306 (13.08.1889).

³⁸ BOA. DH.MKT./ 1670-71/ H-04-03-1307 (29.10.1889).

³⁹ BOA. DH.MKT/ 1670-44/ H-03-03-1307/ (28.10. 1889).

⁴⁰ BOA. DH.MKT/1675-116/ H-26-03-1307 (20.11.1889).

Kasım 1899 tarihli belgede ise, Silivri kasabasındaki bazı Yahudi ailelerin (3 aile) çocuklarının kızıl hastası olduğu ve tedbir alınması için ilgililerin uyarıldığı belirtilmiştir.⁴¹ 12 Şubat 1901 tarihli belgede, İstanbul'da kızıl hastalığının arttığı ifade edilmiş, bir haftada Birinci Daire-i Belediye dahilinde 8 kızıl hastası (3 çocuk ve 5 yetişkin) tespit edildiği, hastaların çoğunun Kumkapı'da tespit edildiği ve hastalığa yakalananların birkaçının aynı evde ikamet ettiği rapor edilmiştir. Hastalığın yayılmaması için hastalık tespit edilen Rum okulunun 12 gün tatil edilerek, okulun dezenfekte edilmesi ve hastalık görülen yerlerde gerekli tedbirlerin alınmasının istendiği belirtilmiştir.⁴² Yine 12 Ağustos 1901 tarihli belgede, Tarabya'da Sümer Palas Otel'i'nde 3 kızıl hastasının olduğu, bunlardan birinin Banker Fernander'in kızı ve birinin Amerika sefirinin misafirin 5 yaşındaki oğlunun olduğu rapor edilmiştir. Hastalığı otel görevlilerinin devlet yetkililerine haber verilmemesinin kabul edilemez olduğu ifade edilerek, bu kapsamda soruşturmanın yapılması ve gerekli önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır.⁴³ 14 Kasım 1901 tarihinde Sıhhiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Kalikratya köyünde Gayrimüslimlerin çocuklarından bazılarının (3 çocuk) kızıl hastası olduğu, ancak belediyenin okullarda ve evlerde gerekli önlemleri aldığı belirtilmiştir. Son olarak 3 Kasım 1902 tarihli belgede, Çatalca Rum Mahallesi'nde bazı çocukların (3 çocuk) kızıl hastası oldukları, hastalığın yayılmaması ve hastaların tedavisi için gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir.⁴⁴ Araştırmada elde ettiğimiz arşiv belgelerinden kızıl hastalığının özellikle 1880'li yılların sonlarında Gayrimüslimler arasında yaygınlık kazandığı ve kızıl hastalığının 1900'lü yılların başında da Gayrimüslim vatandaşlar arasında yayılmaya devam ettiği belirlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kızıl hastalığını önlemek için temizlik ve dezenfeksiyon işlemlerine de önem verildiği araştırmada görülmüştür. Yine 25 Haziran 1900 tarihinde Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; İstanbul'da bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesi amacıyla zaptiyelerden, belediye memurlarından ve mahalle

⁴¹ BOA. DH.MKT. /2270-89/ H-11-07-1317 (15 .11.1899).

⁴² BOA. MF.MKT. /545-9/ H-22-10-1318 (12.02. 1901).

⁴³ BOA. Y.PRK.PT/ 21-51/ H-22-10-1318 (12.02. 1901).

⁴⁴ BOA. DH.MKT/606-40/ H-01-08-1320 (03. 11.1902).

imamlarından gerekli tedbirleri almalarının istendiği belirtilmiştir. Yazıda ayrıca hastanın muzdarip olduğu bulaşıcı hastalıktan şifa bulunması ya da kişinin vefat etmesi durumunda söz konusu kişilerin odalarındaki halı, perde, çarşaf ve yatak takımları gibi eşyaların mutlaka dezenfekte edilmesi ve her türlü durumun belediye yetkililerine haber verilmesi gerektiğine yer verilmiştir.⁴⁵ 30 Aralık 1897 tarihli belgede, İstanbul'da kızıl hastalığının görüldüğü mahallelerde tedbir alınması gerektiği, hastalığa yakalanan kişilerin hastanede belirtilen tedbirlere uymaları ve çocukları kızıl hastası olduğunda ya da çocukların ölmeleri durumunda yetkililere bilgi verilmesi ifade edilmiştir. Bunlarla birlikte evlerde gerekli dezenfekte ve temizlik işlemlerinin yapılarak hastalığın yayılmasına ve bulaşmasına engel olunması gerektiğine yer verilmiştir.⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde kızıl hastalığı sonrasında hastaların eşyaları gerektiğinde yakıldığı ve evlerin badanalandığı belirlenmiştir. 29 Ekim 1889 tarihinde Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; ölen Abraham'ın eşyalarının, giysilerinin ve yatak takımlarının sağlık personeline yakıldığı, ailenin evinin badanalanması ve benzeri tedbirlerin dikkatlice alınması gerektiğine yer verilmiştir.⁴⁷

Osmanlı Devleti kızıl hastalığına karşı tedbirleri günün koşulları ne gerektirdiyse almış olsa da İstanbul'un bazı yerleşim yerlerinde ölüm vakalarının da yaşandığı belirlenmiştir. İstanbul'un yerleşim yerlerinde ilk ölüm vakasının Mirgün'de Haziran 1889 tarihinde yaşandığı görülmektedir. 5 Ağustos 1889 tarihli bir arşiv belgesinde, kızıl hastası olan bir çocuğun öldüğü ve yapılan incelemelerde, mahallede başka kızıl hastası bulunmadığı belirtilmiştir.⁴⁸ Yine 28 Aralık 1889 tarihli belgede; İstanbul'da 13 günde kızıl hastalığından 9 kişinin öldüğü, ailelerin sakin olması, ölenlerin eşya ve giysilerinin yakılması ve mahalledeki okulların tatil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Söz konusu durum Şehremaneti, Zaptiye, Tıbbiye, Adliye ve Maarif Nezaretleri ile de paylaşılmıştır.⁴⁹ 8 Ağustos 1890 tarihinde Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda da; Büyükdere'de kızıl hastalığının salgın halinde sürmesi nedeniyle, ara sıra ölümlerin gerçekleştiği belirtilerek, kızıl hastalarının tedavisi için

⁴⁵ BOA. DH.MKT. /2372-103/ H-14-03-1318 (12.07.1900).

⁴⁶ BOA.ŞD/ 793-19 / H-05-08-1315 (30.12.1897).

⁴⁷ BOA. DH.MKT. 1667-54/ H-21-02-1307 (17.01.10. 1889).

⁴⁸ BOA. DH.MKT. 1646-83/ H-08-12-1306 (05.08.1889).

⁴⁹ BOA. DH.MKT. / 1685-54/ H-05-05-1307 (28.12.1889).

belediyenin gerekli tedbirleri alınmasının kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir.⁵⁰ 1 Kasım 1890 tarihinde Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen bir başka yazıda; Büyükçekmece ve Çatalca kasabalarında çocuklarda hastalığı görüldüğü, Büyükçekmece kasabasında kızıl hastası 4 birinin öldüğü ve Çatalca'da ölümün olmadığı belirtilmiştir.⁵¹ 31 1901 tarihli belgede, Büyükeren köyünde çocuklar arasında kızıl görüldüğü, 3-4 çocuğun öldüğü, birkaç çocuğunda (4 çocuk) ağır olduğu için gerekli ilaçlarla bir doktorun Büyükeren köyüne gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵² Burada dikkat çeken nokta ise tespit edilen ölümlerin tümünün Müslüman nüfusa ait olmasıdır.

Kızıl hastalığının Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaygınlaştığı tespit edilmiştir. Aynı dönemlerde ABD'de kızıl hastalığından ölümlerin olduğu belirlenmiştir. 1850 ile 1910 yılları arasında Massachusetts'in (ABD'nin eyaleti) dört kasabasında kızıl hastalığı kaynaklı 227 ölüm olduğu ve bunlardan 220'sinin 16 yaşın altındaki çocuklar olduğu belirtilmiştir.⁵³ Aynı dönemde Avrupa'da çok sayıda kızıl hastalığı görülmüştür.⁵⁴ 1924 yılında Almanya'da 32.798, İngiltere'de 84.652 kişide kızıl hastalığı görülmüştür. Bu ülkelerde alınan önlemler nedeniyle ölüm olmamıştır. Ancak Türk komşularından Bulgaristan'da 7.466 hastanın 1.360'ı ölmüştür. Bu yıllarda İskoçya, Kanada, Avusturya, Çekoslovakya ve Yugoslavya'da da kızıl hastalığı ölüme yol açmıştır. Kızıl hastalığının 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa ve Kuzey Amerika'da salgın hastalıklara sık rastlanmıştır.⁵⁵

Osmanlı Döneminde İstanbul Mekteplerinde Kızıl Hastalığı

İstanbul'da görülen kızıl hastalığında çocukların ne ölçüde etkilendiğine yönelik yeterli bir literatür bilgisi bulunmamaktadır. Bulaşıcı kızıl hastalığının kalabalık ve kapalı ortamlarda hızla yayılabilmesi nedeniyle hiç olmadığı kadar toplu alanlarda

⁵⁰ BOA. DH.MKT. / 1753-24/ H-04-01-1308 (20.08.1890).

⁵¹ BOA. DH.MKT. / 1777-5/ H-18-03-1308 (01.11. 1890).

⁵² BOA. DH.MKT. / 2516-114/ H-14-04-1319 (31.07. 1901)

⁵³ Swedlund, Donta, a.g.m. 2009, ss.159-177.

⁵⁴ Braun, Öktem, No: 103, 1944.

⁵⁵ Swedlund, Donta, a.g.m. 2009, ss.159-177; 97.Simon Szreter, Graham Mooney Scarlet fever and nineteenth-century mortality trends: a reply to Romola Davenport. Econ Hist Rev 2021, 74(4): 1087-1095.

bulunduğu ve yaşadığı düşünülürse, kızıl gibi salgınların akılda tutulması önemlidir. Kızıl hastalığı çoğunlukla çocukları etkilediği için hiç şüphesiz söz konusu hastalığın ağırlıklı olarak okullarda görülmüş olması kaçınılmaz bir gerçektir. Osmanlı arşivinde bu çerçevede tespit edilen ilk belge 1884 yılına aittir. 6 Ekim 1884 tarihli bu belgede; Eyüp civarındaki Etfal okulunda kızıl hastalığının görüldüğü, bundan ölenlerin olduğu, okullarda ve evlerde gerekli tedbirlerin alınmasının istendiği belirtilmiş ve salgının bir okulla kalmayıp diğer okullara hatta 40-50 haneye kadar yayılabileceğine dikkat çekilmiştir.⁵⁶ 19. yüzyılın son çeyreğine ait olan bu belgeden kızıl hastalığının salgın halinde ve ölümlere neden olduğu anlaşılmaktadır. Yine Aralık 1889 tarihli bir belgede; Beyoğlu'nda bir okulda ortaya çıkan kızıl hastalığı nedeniyle, bölgedeki okulların tatil edildiği belirtilmiş ve Beyoğlu dışındaki okullarda da sağlık kuruluşlarının gerekli tedbirleri alması istenmiştir.⁵⁷ 15 Ocak 1895 tarihli belgede ise, Bulgurlu ibtidai (ilkokul) öğrencilerinden 6'sında kızıl hastalığı görülmesinden dolayı Kadıköy ile Üsküdar'daki okullarda dikkatli olunması konusunda uyarıda bulunulmuştur.⁵⁸ 12 Aralık 1896 tarihli yazıda, Kartal kazasında belediye tabibi tarafından hazırlanan rapor doğrultusunda; kazadaki bazı çocukların kızıl hastalığına yakalanmış olmasından ötürü ilk ve ortaokul seviyesindeki mekteplerin bir süre tatil edilmesi gerektiğine yer verilmiştir. Belgede ayrıca okullarda gerekli sağlık tedbirlerinin alınmasının önemli olduğu ve hastalık tamamen ortadan kalktıktan sonra okulların açılabilmesi belirtilmiştir.⁵⁹

Osmanlı arşivinde konuya dair tespit edilen belgelerden, mekteplerde ve çocuklar arasında kızıl hastalığının tespiti, tedbirlerin alınması ve yaygınlaşmasının önlenmesi amacıyla kurumların güçlü bir iletişim içinde de olduğu anlaşılmaktadır. 6 Nisan 1897 tarihinde Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda; Belediye Baş Müfettişliği tarafından kendilerine yazı gönderildiği ve yazıda Üsküdar ve çevresinde; çiçek, kızamık ve kızıl hastalıkları salgın halinde olduğundan öğrenciler söz konusu bulaşıcı hastalıklardan herhangi birisinden muzdarip olmadığına dair sadece ellerinde rapor olduğu sürece mekteplere alınabileceğine yer verilmiştir. Öte yandan aynı yazı Rüştîye ve İbtidai Daireleri'ne de

⁵⁶BOA. MF.İBT./ 17-98/ H-15-12-1301 (06.10.1884).

⁵⁷ BOA. DH.MKT / 1685-12/ H-03-05-1307 (26 .12. 1889).

⁵⁸ BOA. MF.MKT. / 245-37/ H-18-07-1312 (15 .01.1895).

⁵⁹ BOA. MF.İBT/ 56-113/ H-07-07-1314 (12. 12.1896).

gönderilmiştir.⁶⁰ 11 Temmuz 1901 tarihinde Sıhhiye Baş Müfettişi tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda; yapılan tahkikat sonucu İstanbul'da bulunan mekteplerin çoğunda kızıl, kızamık ve gibi bulaşıcı hastalıklar olduğundan, mekteplerin tatili sırasında Şehremaneti'ndeki görevliler tarafından gerekli dezenfekte çalışmalarının yapılması talep edilmiştir.⁶¹

Arşivde yer alan belgelerden kızıl hastalığının 20. Yüzyıl başlarında da çocuklar arasında ve okullar arasında ivme kazanarak okullarda görülmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira 26 Kasım 1901 tarihli belgede, Mirgün (Emirgan) İlkokulu öğrencilerinden birinin kızıl hastalığına yakalandığı belirtilmiştir.⁶² Mayıs 1902 tarihli belgede ise; Şemsümaarif Hamdi Okulu'ndan 2 öğrencinin bir hafta önce kızıl hastalığına yakalandığı, tedavilerinin evde yapıldığı belirtilmiş, geçen bir hafta içinde başka kızıl hastası olmadığı için okulun tatil edilmesine gerek olmadığı ve okulun dezenfekte edilmesinin yeterli olacağına yer verilmiştir.⁶³ 1 Mayıs 1902 tarihli belgede, Haseki Bayrampaşa İlkokulu'nda 2 ve Tophane'de Ebulfazl Mehmed Efendi İlkokulu'nda 1 öğrencinin kızıl hastası olduğu ifade edilerek gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.⁶⁴ 4 Eylül 1902 tarihinde Maarif Nezareti Sıhhiye Tabibi tarafından kaleme alınan yazıda da; Ayasofya Camisi avlusundaki 30 öğrencisi bulunan ilkokulda, 20 gün içerisinde 6 öğrencinin kızıl hastalığına yakalandığı belirtilerek, okulun 12 gün tatil edilmesi ve bu süre içerisinde okulun dezenfekte edilmesi gerektiğine yer verilmiştir.⁶⁵ 1 Nisan 1903 tarihli belgede ise; Kıztaşı Zükur İlkokulu'nun kız bölümünde kızıl hastası çocukların olduğu, okulun 12 gün tatil edildiği belirtilmiştir.⁶⁶ 8 Kasım 1906 tarihli başka bir belgede, Küçük Mustafa Paşa'da bulunan Gül Camii Mekteb-i İlkokulu'nda kızıl hastalığına yakalan 3 çocuğun evlerinde tedavi edilmeye başlandığı, okulun 15 gün tatil edildiği ve tatil süresince okulun dezenfekte edilmesi, bununla birlikte evlerde de gerekli

⁶⁰ BOA. MF. İBT/59-80/ H-04-11-1314 (06.04.1897).

⁶¹ BOA. MF.MKT/575-1/ H-08-05-1319 (23.08. 1901).

⁶² BOA. MF.MKT/ 591-62/ H-14-08-1319 (26. 11.1901).

⁶³ BOA. MF.MKT. / 628-4/ H-16-02-1320 (25.03. 1902).

⁶⁴ BOA. MF.MKT./630-24/ H-22-02-1320 (31.05.1902).

⁶⁵ BOA. MF.MKT./663-45/ H-25-06-1320 (29.09.1902).

⁶⁶ BOA. MF.MKT. /694-3/ H-03-01-1321 (01.04.1903).

hijyenik tedbirlerin alınmasının zaruri olduğu ifade edilmiştir.⁶⁷ Mayıs 1907 tarihli belgede, Hasköy'de 8 kız öğrencide kızıl hastalığı belirlendiği belirlendiği ve Hasköy'de bulunan okulların (Mahmut Ağa İlkokulu, Mahalle İlkokulu, Eyub Ağa İlkokulu ve Sultan Mustafa Han ilkokulu) 10 gün tatil edildiği ve dezenfekte edilmeleri yönünde karar verildiği belirtilmiştir.⁶⁸ 23 Temmuz 1907 tarihli belgede, Tophane'de Defterdar Defterdar Ebulfazl Mehmed Efendi İlkokulu'nda bir öğrencinin kızıl hastası olduğu için okulun hem tatil edilmesine hem de dezenfekte edilmesine karar verildiği ifade edilmiştir.⁶⁹ Yukarıdaki örnekler dikkatlice incelendiğinde kızıl hastalığının yayıldığı yerlerin çoğunlukla "ibtidai" diğer bir ifade ile ilkokul seviyesinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte "rüştiye" yani ortaokul seviyesindeki bulunan okullarda da kızıl salgınlarının yaşandığına şahit olmaktayız. Zira 5 Kasım 1904 tarihli bir belgede, Beykoz Belediye Tabibi tarafından verilen raporda; Beykoz Rüştiye Mektebi'nde kızıl hastalığının görüldüğü ve hastalığın gittikçe artma riski nedeniyle okulun 10 gün tatil edildiği belirtilmiştir.⁷⁰ 29 Mart 1905 tarihli bir başka belgede ise; Mirgün İnas (kız) Rüşdiye'sinde hasta olan Zekiye adlı bir kız öğrencinin kızıl hastası olduğunun tespit edildiği ve bu durumun İstanbul Sağlık Dairesi'ne bildirildiği belirtilmiştir.⁷¹ 5 Nisan 1905 tarihli belgede, bu okulun 12 gün tatil edildiği ve tatil süresinde okulun dezenfekte edilmesi gerektiğinin zaruri olduğuna dikkat çekilmiştir.⁷² Yine 28 Mart 1905 tarihinde Mirgün İnas Rüşdiye Mektebi Müdürü tarafından kaleme alınan yazıda; söz konusu okulda üç aileden birer kız öğrencinin kızıl hastası olduğu belirtilmiştir.⁷³ Söz konusu örnekler bize İstanbul'da ilkokul kadar olmasa da ortaokul seviyesindeki okullarda da kızıl salgının yaşandığını göstermektedir. Öte yandan Osmanlı arşivinde bulunan bir belgede "idadi" başka bir ifade ile lise seviyesinde bir okulda da kızıl hastalığının mevcut olduğunu göstermektedir. Öyle ki 3 Nisan 1914 tarihinde Mekteb-i Sultani İdadi Müdürü tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda; Mekteb-i Sultani İdadi öğrencilerinden Rafet'in

⁶⁷ BOA. MF. İBT./ 182-119/ H-21-09-1324 (08.11.1906).

⁶⁸ BOA. MF.İBT/189-45/ H-18-03-1325 (01. 05.1907).

⁶⁹ BOA. MF.MKT. 1009-9/ H-12-06-1325 (23.07. 1907).

⁷⁰ BOA. MF.İBT./ 152-55/ H-26-08-1322 (05 .11. 1904).

⁷¹ BOA. MF.İBT./ 158-59/ H-22-01-1323 (29.03.1905).

⁷² BOA. MF. İBT./ 159-5/ H-29-01-1323 (05.04. 1905).

⁷³ BOA. MF.MKT./ 848-14/ H-14-02-1323 (20.04. 1905).

evinde rahatsızlandığı kustuğu ve vücudunda kaşıntı olduğu belirtilmiştir. Yapılan doktor muayenesi sonucu Rafet'in 5-6 gün kadar okula gitmemesine karar verildiği, buna rağmen ailesi ile okula ancak sınıfa girmesine izin verilmediği ifade edilmiştir. Yazıda Rafet'in okul doktoru tarafından yapılan muayene sonucu kızıl hastası yer verilmiştir. Yazının sonunda Rafet'in tedavisi tamamlanmadan gönderilmesinden dolayı da aileye soruşturma başlatıldığı belirtilmiştir.⁷⁴

İstanbul'da bulunan okullarda bulaşıcı hastalıklara dair sağlık taramalarının yapıldığını söylemek mümkündür. Zira 25 Nisan 1906 tarihli belgede, İstanbul'da çocuklarda kızıl ve kızamık gibi bulaşıcı hastalıkların görüldüğü, hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla öğrenciler arasında hastalık taraması yapılacağı ve hastalık tespit edilen okullarda gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁵

Yukarıdaki belgelerden İstanbul'un birçok semtinde bulunan okullarda kızıl salgınlarının olduğu ve devlet yetkililerinin hastalığın yayılımını engellemek için hastalık tespit edilen okullarda karantina, tatil uygulaması ve bu süreçte dezenfekte gibi işlemlerinin yapıldığı görülmektedir. Ancak tüm bu çabalara rağmen İstanbul'da bulunan bazı okullarda kızıl hastalığından ölümlerin yaşandığı da bir gerçektir. Zira 6 Mart 1902 tarihli belgede, Kıztaşı Mekteb-i İbtidai'sinde Mehmed Vecihi adlı bir öğrencinin kızıl hastalığından öldüğü ve sağlık yetkililerinin incelemesi sonucunda ölen öğrenci ile temas eden iki öğrencide de kızıl hastalığı belirlenmiştir.⁷⁶ 15 Ekim 1902 tarihli belgede ise; Hasköy'de Humbarahane İbtidai Mektebi öğrencisi Celal'in kızıl hastalığından ölümü üzerine, bu okulda gerekli sağlık tedbirlerinin alınmasına karar verildiği belirtilmiştir.⁷⁷ 13 Ocak 1903 tarihli belgede de, Sultanahmet Camisi civarındaki ve Kapağası İlkokulu'nun birkaç öğrencisinin (3 öğrenci) kızıl hastası olduğu ve bunlardan birinin vefat ettiği belirtilmiştir.⁷⁸ 9 Nisan 1903 tarihli belgede, Kıztaşı Zükur İbtidai Mektebi'nde kızıl hastalığının devam ettiği, 4 öğrencinin kızıl hastası olduğu ve bunlardan birinin öldüğü

⁷⁴ BOA. MF.MKT /1196-75/ H-17-05-1332 (13.04.1914).

⁷⁵ BOA. MF.İBT./ 175-29/ H-01-03-1324 (25.04.1906).

⁷⁶ BOA. MF.MKT./ 612-24/ H-26-11-1319 (06.03. 1902).

⁷⁷ BOA. MF.MKT./ 586-16/ H-02-07-1319 (15. 11. 1902).

⁷⁸ BOA. MF.MKT./ 678-15/ H-13-10-1320 (13.01. 1903).

belirtilmiştir.⁷⁹ 19 Mayıs 1910 tarihli belgede, Şehzadebaşı Hadika-i Meşveret İbtidai Mektebi'nde yeniden bir öğrencinin (daha önce 1 öğrenci ölmüş) kızıl hastası olması nedeniyle, okulun tatil edilerek dezenfekte edilmesinin istendiği belirtilmiştir.⁸⁰ Söz konusu bu örnekler örnekler dikkatlice incelendiğinde vefatların ilkökul çağındaki çocuklardan olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan kızıl hastalığından ölümlerin gerek bizim araştırmamızda gerekse Dünya ile ilgili literatürde literatürde en yüksek ölüm oranının, ilkökul çağı çocuklarda (4-14 yaş arası) gerçekleştiği belirtilebilir.⁸¹

İstanbul'daki Müslüman okulların yanı sıra Gayrimüslimlere ait okullarda da kızıl salgınının yaşandığı ve kimi zaman ölümler olduğu görülmektedir. 29 Ekim 1901 tarihinde Şehremaneti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda; Kumkapı'daki Tülbentçi İbtidai Mektebi talebelerinin birinin kızıl hastalığından hayatını kaybetmesi ve Yenikapı'daki kilise karşısında bulunan Ermeni okulunda da öğrencilerinden birinin kızıl hastalığına yakalanmasından dolayı, bu okulların tatil edilerek gerekli dezenfekte işlemlerinin yapılmasının istenmiştir.⁸² Yine 10 Kasım 1901 tarihli belgede ise, Kumkapı'da Tülbentçi İbtidai Mektebi öğrencilerinden birinin daha kızıl hastalığından hayatını kaybettiği, Yenikapı'da kilise karşısındaki Ermeni ilkokulu öğrencileri arasında kızıl hastalığının devam ettiği ve Üsküdar Dağhamamı'ndaki Musevi İlkokulu'da 9 çocukta kızıl hastalığı görüldüğü rapor edilmiştir. Yazıda, söz konusu okulların 12 gün tatil edilmesi ve bu okullarla birlikte İstanbul'daki diğer okulların dezenfekte edilmeleri gerektiği belirtilmiştir.⁸³ 10 Nisan 1902 tarihli belgede, yapılan incelemelerde Pendik Köyü'nde 3 evde (3 öğrenci), kızıl hastalığı tespit edildiği, tedbir amacıyla Rum Okulu'nun 12 gün süreyle ile tatil edildiği ve tatil süresince okulun dezenfekte edilmesinin istendiğine yer verilmiştir.⁸⁴ 27 Mart 1902 tarihinde Şehremaneti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda; Balat'da bulunan Alliance İsrailiye Okulu'nda, iki çocukta kızıl hastalığı görüldüğü, bu nedenle okulun 12

⁷⁹ BOA. MF.MKT./ 695-22/-11-01-1321 (09.04. 1903).

⁸⁰ BOA. MF.MKT. 1152-77/ H-09-05-1328 (19.05.1910).

⁸¹ Swedlund, Donta, *a.g.m.* 2009, ss.159-177.

⁸² BOA. MF.MKT/589-40/ H-23-07-1319 (05.11.1901).

⁸³ BOA. MF.MKT. /590-19/ H-28-07-1319 (10. 11.1901).

⁸⁴ BOA. MF.MKT./ 620-22 / H-01-01-1320 (10.04. 1902).

gün süreyle tatil edilmesi talep edilmiştir.⁸⁵ Tüm bu örnekler bize ister Müslümanlara isterse Gayrimüslimlere ait olsun tüm okullarda vakaların yaşandığı ve aynı tedbirlerin alındığını göstermektedir.

Literatürde kızıl hastalığına yakalanan 220 (%96,92) 'sinin 16 yaşın altındaki çocuklar olduğu belirtilmiştir. Ölümcül vakaların yaş dağılımına göre, çalışmamızda veya literatürde dikkate değer sayıda bebek ölümü saptanmamıştır. Dünyada en yüksek ölüm oranının ilkokul çağındaki çocuklarda (4-16 yaş) olduğu belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nde 4-16 yaş arasındaki çocuklarda ölüm oranı %11,7 iken, üç yaşın altındaki çocuklarda sadece üç (%0,9) çocuk ölmüştür.

Kızıl hastalığı, 19. yüzyıl ve öncesinde çocukluk döneminde görülen en ciddi bulaşıcı hastalıklardan biri olarak kabul edilmekteydi. Antibiyotiklerin henüz keşfedilmediği bu dönemde, kızıl ağır klinik tablolarla seyretmekte ve yüksek ölümlere yol açmaktaydı. 19. ve 20. yüzyılın başlarında kalabalık ve hijyenik olmayan yaşam koşulları, bu hastalığın sık salgınlar yapmasına neden olmuş; bu durum çocuk sağlığı politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Özellikle okul çağındaki çocuklarda bulaşın yaygın olması, temizlik kurallarının sıkılaştırılması, hasta çocukların izolasyonu ve sağlık eğitiminin önem kazanmasına yol açmıştır. 20. yüzyılın ortalarında antibiyotiklerin kullanılmaya başlanması, kızılın etkin bir şekilde tedavi edilebilmesini sağlamıştır. Günümüzde ise hastalık, uygun tedaviyle komplikasyonsuz şekilde atlatılabilmekte; gelişen çocuk sağlığı hizmetleri sayesinde erken tanı ve müdahale mümkün olabilmektedir.

Kızıl hastalığı, çocukluk çağı hastalıkları içinde tarih boyunca ciddi tehdit oluşturmuş ve çocuk sağlığı uygulamalarının gelişmesinde itici güç olmuştur. Hijyen, koruyucu sağlık hizmetleri, okul sağlığı ve antibiyotik tedavisinin yaygınlaşması gibi birçok alanda gelişmeleri tetiklemiştir. Bu anlamda kızıl, hem tıbbi hem de toplumsal düzeyde çocuk sağlığı tarihinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Erken Cumhuriyet Döneminde İstanbul Mekteplerinde Kızıl Hastalığı

20. yüzyılın ilk çeyreği biterken, 1919 yılında, Anadolu halkı bağımsızlık için bağımsızlık savaşını başlatırken; salgınlar açısından

⁸⁵ BOA. MF.MKT./619-31/ H-30-12-1319 (09.04.1902).

halk her türlü alt yapıdan ve sağlıklı yaşam koşullarından yoksun, %50’den fazlası kolera, tifüs, kızıl, tifo ve diğer salgın ve bulaşıcı hastalıklardan hastalanmış, ölmüş veya “sakat” kalmış olan bir toplum toplum halindeydi.⁸⁶ Cumhuriyetin kuruluşundan hemen önce Osmanlı Devleti’nin geçirdiği I. Dünya Savaşı ve ardından Türk Bağımsızlık Savaşı nedeniyle halkın içinde bulunduğu kötü sosyo-ekonomik durum, bulaşıcı hastalıkların da artışına neden olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul ilinde kızıl hastalığı görülen çocuk sayısı 10 olarak belirlenmiş olup bunlardan 3’ü hayatını kaybetmiştir. Dönemin koşulları ve halkın alışkanlıkları dikkate alındığında hasta ve ölü sayısının daha fazla olabileceği ihtimal dahilindedir. Öte yandan yapılan araştırmalarda erken Cumhuriyet dönemi yılları ile karşılaştırıldığında örneğin, 1924 yılında Almanya’da 32.798 ve İngiltere’de 84.652 kişinin kızıl hastası olduğu ifade edilmektedir.⁸⁷

İstanbul’da Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaygın olarak görülen kızıl hastalığı, erken cumhuriyet döneminde de özellikle okullarda görülmeye devam ettiği ve buralarda karantina uygulamalarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 8 Aralık 1923 tarihinde Maarif Müdürü tarafından, İstanbul Vilayeti Maarif Müdüriyeti’ne gönderilen yazıda; İstanbul Kasımpaşa’da Zükur Numune Mektebi öğretmenlerinden Vahit Şahap’ın kızıl hastalığına yakalandığı belirtilmiştir.⁸⁸ 18 Aralık 1923 tarihli belgede de, İstanbul Kısıklı’da Selahaddin Eyyubi Mektebi’nde kızıl hastalığı görüldüğü, fenni temizlik yapılması için okulun 12 gün tatil edildiği belirtilmiştir.⁸⁹ 24 Şubat 1924 tarihli belgede, İstanbul’da Daverpaşa İnas (kız) Mektebi’nde görülen kızıl hastalığı nedeniyle okulun tatil edildiği belirtilmiştir.⁹⁰ 9 Şubat 1925 tarihinde Koca Mustafapaşa Zekur (Erkek) Mektebi öğrencilerinden Feyzi’nin kızıl hastalığına yakalandığı belirtilerek, söz konusu okulun dezenfekte edilmesi gerektiğine yer verilmiştir.⁹¹ 15 Aralık 1926 tarihinde Üsküdar İlkmektebi Müdürü tarafından, İstanbul Maarif

⁸⁶ Nühket Yürür Kutlay, “Refk Saydam’ın Sağlık Politikası Ve Hifzissihha Merkezi’nin Bu Politikadaki Yeri”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 1998;4 (191), ss. 187-206.

⁸⁷ Swedlund, Donta, *a.g.m.*, 2009, ss.159-177.

⁸⁸ BCA. Genel/ 12-70-20/ 180-9-0-0/ 18.12.1923.

⁸⁹ BCA. Genel/12-70-5/ 180-9-0-0/ 12.02.1924.

⁹⁰ BCA. Genel/ 12-70-20/ 180-9-0-0/ 18.12.1923.

⁹¹ BCA Genel/ 13 -71 – 15/180-9-0-0/ 09.02.1925.

Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; ikinci sınıf öğrencilerinden olan İrfan'nın kızıl hastalığına yakalandığı ve evinde olduğu belirtilerek, okulda dezenfekte işlemlerinin yapıldığı belirtilmiştir⁹². 22 Aralık tarihinde Maarif Müdürü tarafından kaleme alınan yazıda; çeşitli yerlerinde ve okullarda öğrenci ve öğretmenler arasında kızıl difteri gibi vakaların yaygın bir şekilde görüldüğü belirtilmiştir. Yazının devamında söz konusu hastalığa yakalanan kişilerin karantinaya aynı zamanda bu kişilerin evlerinde ve okullarında dezenfekte işlemlerinin yapıldığı ifade edilmiştir. Maarif Müdürü bu nedenle tüm yetkililerin gerekli tedbirleri almasını istemiştir⁹³. İncelenen dönemde bir belgede Gayrimüslimlere ait bir okulda da kızıl hastalığının yaşandığı anlaşılmaktadır. Zira 7 Nisan 1924 tarihinde İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i Sıhhiye-i İçtimai Müdürü tarafından, İstanbul Maarif Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; Beyoğlu Sen Misel Mektebi öğrencilerin olan 6 yaşındaki Manok'un kızıl hastalığına yakalandığı belirtilerek, söz konusu okulda gerekli araştırmaların yapılması talep edilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde de İstanbul'daki okullarda kızıl hastalığına yakalanan öğrenciler ve öğretmenler evlerinde tedavi edilirken bazen kızıl hastalığından kimi öğrencilerin hayatlarını kaybettiklerine de şahit olmaktayız. Zira 26 Kasım 1923 tarihli belgede, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Zükur (Erkek) Numune Mektebi öğrencilerinden Halil Zeki'nin kızıl hastalığı nedeniyle vefat ettiği belirtilmiştir.⁹⁴ 29 Kasım 1924 tarihinde Reşadiye Erkek Mektebi Müdürü tarafından, İstanbul Maarif Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; 4 erkek öğrencinin kızıl hastalığına yakalandığı ve bunlardan birinin daha sonra vefat ettiği belirtilmiştir.⁹⁵ 11 Kasım 1925 tarihinde Maarif Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; İstanbul 19. Mektebi'nde bir öğrencinin vefat ettiği, bu nedenle söz konusu okulun 10 gün süreyle tatil edildiği ifade edilmiştir.⁹⁶ Son olarak hemen ifade etmek gerekir ki Türkiye Cumhuriyeti kızıl hastalığına karşı 1926 yılında ilk defa aşı üretmiş ve

⁹² BCA. Genel/13 -73 – 14/180-9-0-0/ 16.12.1926.

⁹³ BCA. Genel/111 -540 – 28/180-9-0-0/ 22.12.1926.

⁹⁴ BCA. Genel/12-70-22/180-9-0-0/ 24.11.1923.

⁹⁵ BCA. Genel/245 - 1222 – 1/180-9-0-0 /16.04.1924-08.12.1928.

⁹⁶ BCA. Genel/13 - 71 – 26/180-9-0-0/ 16.11.1925.

ilk defa bu aşığı Konya şehrinde kızıl hastalığının tedavisinde kullanmıştır.⁹⁷

Sonuç

Bulaşıcı hastalıklardan olan ve ağırlıklı olarak çocukları etkileyen kızıl, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi 19. Yüzyılın sonlarından itibaren sanayileşmenin de etkisi ile Osmanlı coğrafyasında da yayılma alanı bulmuştur. Hiç şüphesiz bu coğrafyada Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul, önemli ölçüde etkilenmiştir. Farklı dilden ve farklı dinden birçok insanın yoğun olarak yaşadığı bu vilayette, salgın hastalıkların diğer yerlere kıyasla daha hızlı yayılma alanı bulması kaçınılmaz bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nden Erken Türkiye Cumhuriyeti'ne İstanbul'da kızıl hastalığının incelendiği bu çalışma sonucu elde edilen veriler de bu tezi doğrular nitelikte olmuştur. Zira İstanbul'un neredeyse tüm yerleşim yerlerinde ve bölgedeki birçok okulda kızıl hastalığının görüldüğü anlaşılmaktadır.

Kızıl hastalığının 20. Yüzyılın başlarında da az olsa görüldüğünü söylemek mümkündür. 23 Ekim 1917 tarihinde İstanbul Vali Vekili Süleyman Kani Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; 10 Ekim 1917-22 Ekim 1917 tarihleri arasında İstanbul'da 6 kızıl hastası olduğu belirtilmiştir. Tüm bunlara ilaveten devlet yetkilileri her ne kadar karantinaya varan birtakım önlemler alarak kızıl hastalığının yayılmasına engel olmaya çalışmışsa da İstanbul'un bazı yerleşim yerlerinde ölüm vakalarının da yaşandığı anlaşılmaktadır. İstanbul'un yerleşim yerlerinde ilk ölüm vakasının Mirgün'de Haziran 1889 tarihinde yaşandığı görülmektedir.

İstanbul'un birçok yerleşim yerinde kızıl hastalığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda ilk örnek, Temmuz 1889'a aittir. Osmanlı yetkilileri her yerde ve diğer salgın hastalıklarda olduğu gibi İstanbul'da da kızıl hastalığının yayılmasını önlemek için çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Bu yöntemlerin başında en etkili yöntem olan karantina gelmiştir. Hastalığa yakalanan kişilerin, yetkililer tarafından belirlenen süre dışında hanelerinden çıkması yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra devlet yetkilileri hastalığa yakalanan kişilerin evlerinde dezenfekte işleminin yapılması, kişisel eşyaların sürekli yıkanması, hatta ölüm olması durumunda bu

⁹⁷ Erkmen, Tüzün, Erkmen, *a.g.m.*, 2024, pp.8.

eşyaların yakılmasını istemişlerdir. Öte yandan her koşulda kızıl hastalığına yakalanma ya da ölüm olması durumlarında yetkililere haber verilmesi istenilmiştir. Burada hemen belirtmek gerekir ki, bazı ailelerin hastalık veya ölüm vakalarını da yetkililerle paylaşmama ihtimali olasıdır. Bu durum dolaylı olarak hasta ve ölüm sayılarının tespitini de güçlendirmektedir.

Diğer salgın hastalıklarda olduğu gibi kızıl hastalığı tespitinde ve hastalığın yayılımını engelleyecek en önemli kişiler doktorlar olmuştur. Osmanlı yetkilileri de ihtiyaç halinde İstanbul'un birçok yerinde doktor görevlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nde çoğunlukla ücretli olan muayene ve tedavi ücreti bazı durumlarda halka ücretsiz olarak verilmiştir. Örneğin, fakir halkın yaşadığı Yedikule semtinde kızıl hastalığının tedavisi devlet tarafından ücretsiz yapılmıştır. Müslümanların yanı sıra İstanbul'da yoğun bir nüfusa sahip olan Gayrimüslim vatandaşlar da kızıl hastalığına yakalanmıştır. Devlet yetkilileri diğer hastalıklarda ve diğer yerlerde olduğu gibi İstanbul'da da Müslüman- Gayrimüslim ayrımı yapmamış ve hastalığın tedavisi ve yayılımını engelleme konusunda büyük bir özen göstermiştir. Osmanlı Devleti yetkilileri her ne kadar kızıl hastalığını tedavi etmeye çalışmışsa da bazı vakalar ölüm ile sonuçlanmıştır. İstanbul'daki yerleşim yerlerinin yanı sıra, hastalığın özellikle çocukları etkilemesi ve sahip olduğu kapalı mekân koşulları nedeniyle okullarda da yoğun olarak görülmüştür. Yapılan incelemede kızıl hastalığının okullarda özellikle ibtidai yani ilkokul seviyesindeki öğrencileri arasında yoğunluk kazandığını göstermektedir. Şüphesiz bunun temel nedeni kızıl hastalığının küçük yaştaki çocukları daha fazla etkilemesinden ileri gelmektedir. Osmanlı yöneticileri okullarda görülen kızıl hastalığına karşı, hastalığın yaşandığı okullarda karantina, okulun tatil edilmesi ve bu süre içerisinde okulda dezenfekte işlemlerinin yapılması gibi yöntemlere başvurmuştur. Bununla birlikte söz konusu hastalığa yakalanan öğrencilerin de hastalık sürecini atlatınca ve elinde hasta olmadığına dair doktor raporu olması durumunda okula tekrar başlamalarına izin verilmiştir. Öyle ki kimi zaman bu kurallara uymayan aileler hakkında soruşturma başlatılmıştır. Bu durum da devlet yetkililerinin hastalığın yayılmasını engellemek için nasıl bir çaba içerisinde olduğunun açık örneği durumundadır. Kızıl hastalığı sadece 19. Yüzyıl sonlarında değil, 20. Yüzyıl başların da kızıl hastalığı İstanbul'da

hem yerleşim yerlerinde hem de birçok okulda da görülmeye devam etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1644-114/ H-03-12-1306 (31.07.1889).

BOA, DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1724-57/ H-27-09-1307 (17.05.1890).

BOA, DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 685-54/ H-05-05-1307 (28.12.1889).

BOA, DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) /1685-54/ H-05-05-1307 (28 Aralık 1889).

BOA, MF.İBT. (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Nezareti) / 158-59/ H-22-01-1323 (29.03.1905).

BOA, MF.İBT. (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Nezareti) / 59-80/ H-04-11-1314 (06.04.1897).

BOA, MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 245-37/ H-18-07-1312 (15 .01.1895).

BOA, MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 334-50/ H-14-04-1314 (22.09. 1896).

BOA, ŞD. (Şûra-yı Devlet) / 793-19 / H-05-08-1315 (30 .12.1897).

BOA. 1643-110/ DH.MKT. / H-01-12-1306 (29.07.1889).

BOA. DH.İ.UM.EK. (Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri) /109-6/ H-12-01-1336 (28.10.1917).

BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1785-95/ H-14-04-1308 (27 .11.1890).

BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 2525-131/H-10-05-1319 (25 09.1901).

BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1441-53/ H-02-12-1304 (22.08.1887).

BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1629-4/ H-17-10-1306 (16.06.1889).

BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1630-118/ H-24-10-1306 (23.06.889).

BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1639-17/ H-18-11-1306 (16.07.1889).

- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1646-83/ H-08-12-1306 (05.08.1889).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1647-133/ H-16-12-1306 (13.08.1889).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1667-54/ H-21-02-1307 (17 .01.10. 1889).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1670-44/ H-03-03-1307/ (28.10. 1889).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1670-71/H-04-03-1307 (29.10.1889).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1675-116/ H-26-03-1307 (20.11.1889).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1685-12/ H-03-05-1307 (26 .12. 1889).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1716-61/ H-16-12-1306 (13.08.1889).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1724-115/ H-30-09-1307 (20.05.1890).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1728-102/ H-15-10-1307 (04.06.1890).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1753-24/ H-04-01-1308 (20.08.1890).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1777-5/ H-18-03-1308 (01.11. 1890).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 1789-48/ H-23-04-1308 (06.12.1890).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 2270-89/ H-11-07-1317 (15 .11.1899).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 2372-103/ H-14-03-1318 (12.07.1900).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 2516-114/ H-14-04-1319 (31.07. 1901).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 2549-65/ H-16-07-1319 (29.10. 1901).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 50-16/ H-12-11-1310 (28.05.1893).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) / 606-40/ H-01-08-1320 (03. 11.1902).
- BOA. DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi) 2087-85 / H-29-08-1315 (23.01. 898).
- BOA. İ.DH. (İrade Dahiliye) / 1167-91242 / H-26-05-1307 (18 .01.1890).

BOA. MF.İBT. (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Nezareti) / 159-5/ H-29-01-1323 (05.04. 1905).

BOA. MF.İBT. (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Nezareti) / 175-29/ H-01-03-1324 (25.04.1906).

BOA. MF.İBT. (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Nezareti) / 182-119/ H-21-09-1324 (08.11.1906).

BOA. MF.İBT. (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Nezareti) / 17-98/H-15-12-1301 (06.10.1884).

BOA. MF.İBT. (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Nezareti) / 152-55/ H-26-08-1322 (05 .11. 1904).

BOA. MF.İBT. (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Nezareti) / 56-113/ H-07-07-1314 (12. 12.1896).

BOA. MF.İBT/ (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Nezareti) / 189-45/ H-18-03-1325 (01. 05.1907).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 1009-9/ H-12-06-1325 (23.07. 1907).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 1152-77/ H-09-05-1328 (19.05.1910).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 1196-75/ H-17-05-1332 (13.04.1914).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 2531-140 / H-29-05-1319 (13.09.1901).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 545-9 / H-22-10-1318 (12.02. 1901).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 575-1/ H-08-05-1319 (23.08. 1901).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 586-16/ H-02-07-1319 (15. 11. 1902).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 590-19/ H-28-07-1319 (10. 11.1901).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 591-62/ H-14-08-1319 (26. 11.1901).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 612-24/ H-26-11-1319 (06.03. 1902).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 619-17/ H-28-12-1319 (07. 04. 1902).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 620-22/ H-01-01-1320 (10.04. 1902).

BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 628-4/ H-16-02-1320 (25.03. 1902).

- BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 630-24 / H-22-02-1320 (31.05.1902).
- BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 663-45/ H-25-06-1320 (29.09.1902).
- BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 678-15 / H-13-10-1320 (13.01. 1903).
- BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 694-3/ H-03-01-1321 (01.04.1903).
- BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 695-22/ H-11-01-1321 (09.04. 1903).
- BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) / 848-14./ H-14-02-1323 (20.04. 1905).
- BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi)/589-40/ H-23-07-1319 (05.11.1901).
- BOA. MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi)/619-31/ H-30-12-1319 (09.04.1902).
- BOA. Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat) / 39-47/ H-24-10-1306 (23 .06.1889).
- BOA. Y.PRK.ASK (Yıldız Askeri Maruzat) / 59-62/ H-10-05-1307 (02.01.90).
- BOA. Y.PRK.PT. (Yıldız Posta Telgraf Nezareti Maruzatı) / 21-51/ H-26-04-1319 (12.08.1901).
- BOA.Y.PRK.ŞH. (Yıldız Şehremaneti Maruzatı) / 3-27/ H-12-10-1306 (11.06.1889).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA.111 -540 – 28/180-9-0-0 / Genel / 22.12.1926.
- BCA. 12-70-22/180-9-0-0/Genel / 24.11.1923.
- BCA, 12-70-28 / Genel /180-9-0-0 / 12.12.1923.
- BCA, 12-70-20 / Genel /180-9-0-0 / 18.12.1923.
- BCA, 12-70-5 / Genel/180-9-0-0 / 12.02.1924.
- BCA.13- 71 – 15 / 180-9-0-0 / Genel / 09.02.1925.
- BCA. 13- 71 – 26 / 180-9-0-0 / Genel / 16.11.1925.
- BCA.13 -73 – 14 / 180-9-0-0 / Genel / 16.12.1926.
- BCA. 245- 1222 – 1 /1 80-9-0-0 / Genel / 16.04.1924-08.12.1928.

Kitap ve Makaleler

- Bingöl, Şeyhmus, “II. Abdülhamid Döneminde İstanbul’da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler: Okul Tatilleri”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı (2020), ss. 77-104.
- Braun, Hugo, Öktem, Ziya, *Mikrobiyoloji ve Salgınlar Bilgisi*, No: 103, İstanbul 1944.

Ciftdoğan, Dilek Yılmaz, Sarıkabadayı, Ünal ve Aslan, Selda “Hepatit ve Hidropik Safra Kesesinin Nadir Nedeni: Kızıl”, *J Pediatr Inf.* 9: 130-3 (2015), ss.130-133.

Erkmen, Ayşe, Tüzün, Nevim ve Erkmen, Osman, “Discover Public Health Research Scarlet Fever Epidemics, Deaths, Effects on Society and Precautions Taken in the Ottoman Empire and the Early Turkish Republic” , *Discover Public Health*, 10 July (2024), ss.1-22.

Kopar, Metin, *Türkiye’de Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklarla Mücadele (1920-1938)*, İKSAD Publishing House, Ankara 2021.

Kutlay Yürür, Nühket, “Refk Saydam’ın Sağlık Politikası Ve Hifzissihha Merkezi’nin Bu Politikadaki Yeri”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 1998;4 (191), ss. 187-206

Merttürk, Melis, *Bildirimi Zorunlu Bazı Bulaşıcı Hastalıkların Mevsimsel Prevalansı ve Kronobiyolojisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Ören, Enver, “Salgın”, *Sağlık Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, C:2, s.474.

Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*. Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2005, Sayı: 104.

Özkaya, Hilal, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Hekim Dergisi*, 20/2, (2016), 77-84.

Rolleston, John Davy “The History of Scarlet Fever”, *British Medical Journal*, 2 /3542, (1928), ss. 926-929.

Sarıyıldız, Gülten, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, 58 /222 (1994), ss. 329-376.

Sümeyye Gider, Zeynep Gül Ünal, “Geç Osmanlı Dönemi İstanbul Koruyucu Sağlık Kurumları ve Pendik Bakteriyolojihane-i Baytari Binası”, *Dicle Üniversitesi 1. Uluslararası Mimarlık Sempozyumu.*, Diyarbakır: 3-4 Ekim 2018.

Swedlund, Alan ve C. Donta, Alison K, “Scarlet Fever Epidemics of the Nineteenth Century: A Case of Evolved Pathogenic Virulence?” In: *Human Biologists in the Archives*, Herring, D.A., Swedlund, A.C., Cambridge: University Press, 2009. pp.159-177.

Szreter, Simon ve Mooney, Graham, “Scarlet Fever and Nineteenth-Century Mortality Trends: a Reply to Romola Davenport”, *Econ Hist Rev* 2021, 74(4): 1087-1095.

Yıldırım, Nurettin, 14. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Hastalıklar Hastaneler Kurumları”, *Sağlık Tarihi Yazıları -I*, (Ed.: Nuran Yıldırım), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Extended Abstract

Throughout history, various infectious diseases have turned into epidemics, becoming a nightmare for humanity, and millions of people have died during these outbreaks. When it comes to pandemics in world history, diseases such as smallpox, plague, cholera, typhus, typhoid, and influenza undoubtedly come to mind. However, besides these diseases, another contagious illness, scarlet fever, has also become an epidemic at certain times.

Scarlet fever is an infectious disease that has seen significant advancements in its diagnosis and treatment over the last few centuries. It is a contagious and rash-producing disease typically seen in children between 2 and 7. Scarlet fever is transmitted from person to person through saliva droplets expelled during coughing, sneezing, or talking, caused by the microorganism called beta-hemolytic streptococcus. The disease incubation period is between 3 to 5 days, during which the fever can rise to 39-40°C. Symptoms include sore throat, swelling of lymph nodes, muscle aches and headaches, and red pinpoint rashes on the skin, while the patient's tongue takes on a strawberry-like appearance.

The first case of scarlet fever was identified in Germany in the 16th century, and its epidemic nature was recorded in the early 17th century. The classical definition was first made by English doctor Thomas Sydenham in 1676. By 1827, the disease caused significant deaths in Germany. Over 30,000 people died of scarlet fever in England alone in 1863, and 12,039 people in Prussia in 1900. Scarlet fever, being both contagious and deadly, took epidemic form throughout history, resulting in the deaths of thousands. With industrialization in the 19th century and the parallel development of transportation, epidemic diseases accelerated worldwide, including within the Ottoman Empire. Consequently, scarlet fever began to appear as an epidemic in the Ottoman Empire, especially from the second half of the 19th century.

This study, based on documents from the Presidential State Archives of the Republic of Turkey, the Ottoman Archives, and the Republican Archives, examines the occurrence of scarlet fever in Istanbul during the late Ottoman Empire and early Republican period (1880-1930), its impact on Istanbul's population, and the measures taken to prevent its spread.

As in many parts of the world, scarlet fever, primarily affecting children, also spread across the Ottoman geography with the effect of industrialization from the late 19th century onwards. Unsurprisingly, Istanbul, the capital of the Ottoman Empire and home to a dense and diverse population, was significantly impacted. The presence of various ethnic and religious groups in the city naturally made the spread of infectious diseases faster than in other places. Data obtained from this study confirm that scarlet fever was detected throughout Istanbul, including many schools.

The earliest documented instance dates back to 1889. A letter dated July 16, 1889, from the Ministry of the Interior to the Ministry of Medicine reported scarlet and typhoid fever cases in two adjacent houses in Pangaltı (Şişli), urging measures to prevent the spread. Similarly, a letter dated September 5, 1896, stated that scarlet fever had been present in Hasköy for a long time and that a quarantine was applied. Archival documents show that the authorities fought diligently against the spread of scarlet fever, just as with other infectious diseases. For instance, a document from December 28, 1889, mentioned that nine people had died from scarlet fever in 13 days, and called for calm among families, while recommending the burning of deceased individuals' belongings and the temporary closure of schools.

The most effective method used by Ottoman officials to prevent the spread was quarantine. Infected individuals were prohibited from leaving their homes for a certain period. In addition, disinfection of houses, constant washing of personal belongings, and burning of items in case of death were mandated. Authorities also required immediate reporting of any illness or death cases. However, some families likely refrained from reporting cases, making it harder to track the number of patients and deaths accurately.

The archival documents reveal strong communication between institutions. For example, a letter dated April 6, 1897, from the Ministry of Education stated that according to a report by the Municipal Chief Inspectorate, due to the outbreak of smallpox, measles, and scarlet fever in Üsküdar and its surroundings, students could only be admitted to schools with a health certificate confirming they were free of infectious diseases.

Doctors played a key role in detecting and controlling the disease. Authorities assigned doctors to various districts when necessary. For instance, a document dated June 11, 1889, stated that a foreign doctor, Dr. Karnpenaki, was assigned to treat two children infected with scarlet fever in Mirgün. While medical care was generally fee-based, services were free in certain cases, especially in economically disadvantaged areas. A document dated May 17, 1890, mentioned that the state would cover treatment costs for patients in the Yedikule neighborhood, a poorer district, with four doctors assigned to assist.

Scarlet fever affected not only Muslims but also the non-Muslim communities in Istanbul. A document from August 22, 1887, reported that a family from Athens, whose children had scarlet fever, was denied accommodation at a hotel on Büyükkada but was later taken in by relatives. The authorities made no religious distinction and took great care in treating and preventing the spread among all residents.

Scarlet fever was particularly prevalent in schools, especially among primary school students, due to the disease's tendency to affect younger children and the closed environment of schools. A document from October 6,

1884, reported that scarlet fever had appeared at the Etfal School near Eyüp, resulting in deaths, and warned that the disease could spread to other schools and up to 40-50 households if not contained.

Ottoman administrators responded by quarantining affected schools, temporarily closing them, and disinfecting the premises. Students who recovered from the disease could return only with a health certificate. Families that violated these rules were subject to investigation, highlighting the authorities' strict efforts to control the epidemic.

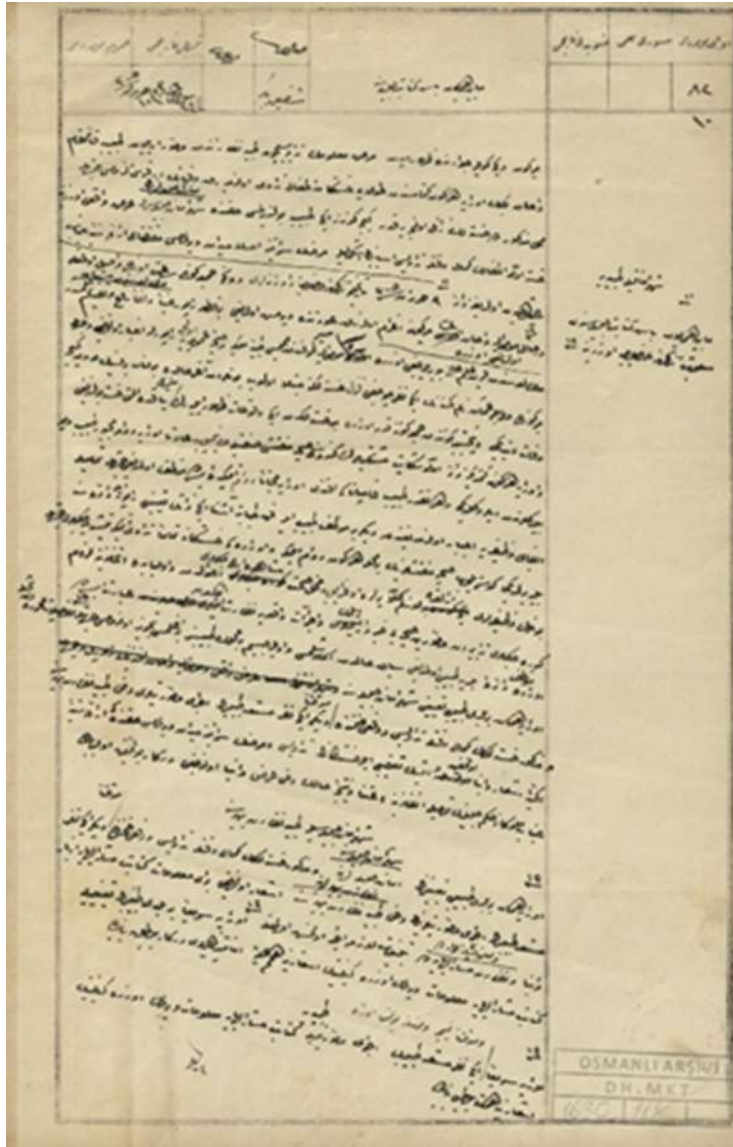
Scarlet fever was also recorded in non-Muslim schools. For example, a letter dated October 29, 1901, mentioned the death of a student from scarlet fever at the Tülbentçi Primary School in Kumkapı and an infection at the Armenian school in Yenikapı, leading to school closures and disinfection.

Scarlet fever remained present in the early 20th century, not just the late 19th century. A document dated November 26, 1901, noted a case in the Mirgün (Emirgan) Primary School. Another letter from Acting Governor of Istanbul Süleyman Kani Bey, dated October 23, 1917, reported six cases of scarlet fever in Istanbul between October 10-22, 1917.

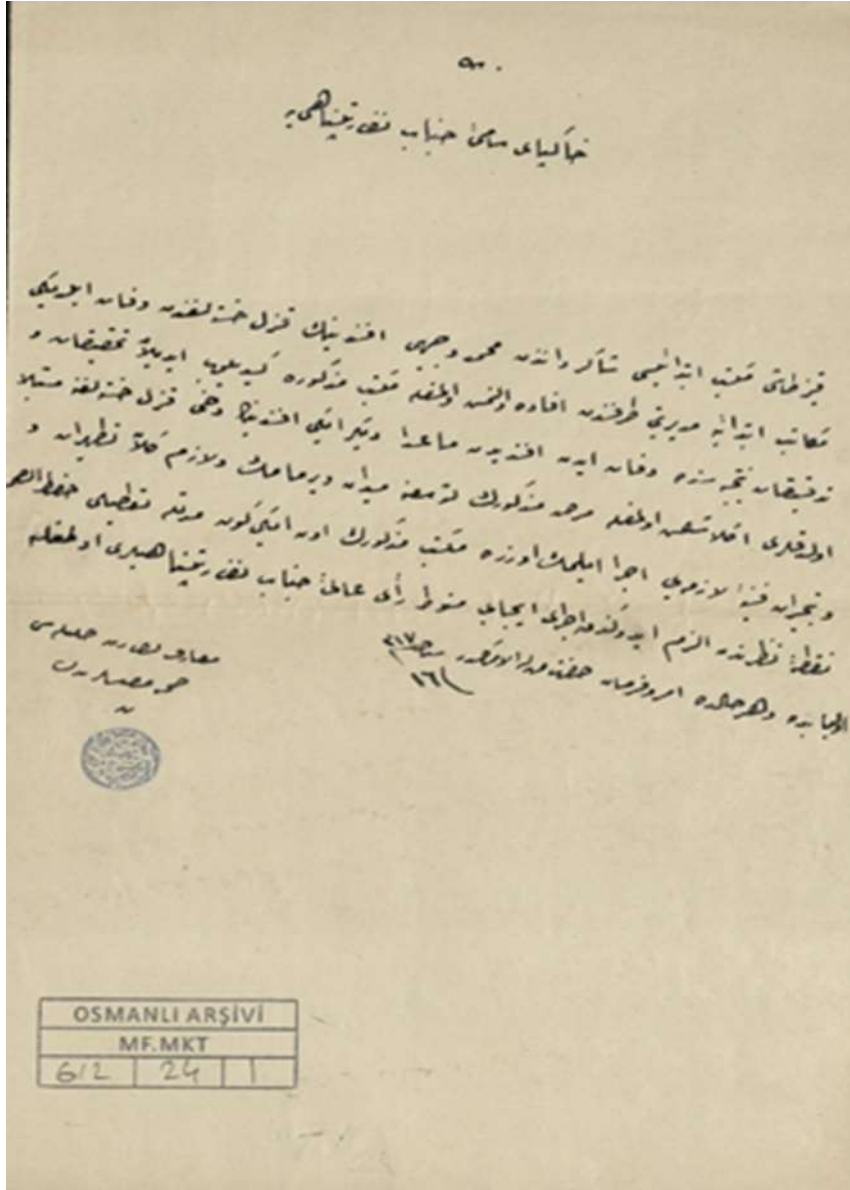
Documents from the Republican Archives reveal that scarlet fever persisted into the early Republican period. A document from December 18, 1923, reported a case at the Selahaddin Eyyubi School in Kısıklı, leading to a 12-day closure for disinfection. Another document dated November 26, 1923, recorded the death of a student named Halil Zeki from scarlet fever at the Koca Mustafa Pasha Zükur (Boys') Model School.

EKLER

EK 1. BOA, DH.MKT./ 1630-118/H-24-10-1306 (23 Haziran 1889) Şevval

Ek 2. BOA, MF.MKT./ 612-24/H-26-11-1319 (6 Mart 1902) Zilkade

Ek 3. BCA, Genel, 12- 70 – 28/12.12.1923

